

SOVYETLERİN ERMENİ KARTI: SAN FRANCISCO KONFERANSI

The Soviets' Armenian Card: San Francisco Conference

Hakan GÜNGÖR*

Gazi Türkiyat, Bahar 2021/28: 165-182, DOI: 10.34189/gtd.28.011

Öz: Rusya, Türkiye üzerinde siyasi baskı oluşturmak ve tavizler koparabilmek için Ermenileri 19. yüzyıldan beri kullanmıştır. Ruslar I. Dünya Savaşı'nda Anadolu'nun işgalini kolaylaştırmak amacıyla Ermeni çetelerini, ajanlarını ve askerlerini kullanmıştır. Ermeniler, Mondros Mütarekesi ve Sevres Antlaşması'yla devlet kurma beklentisi içerisine girmişlerse de Lozan Barış Antlaşması'yla beklentileri suya düşmüştür. Ermeniler, cumhuriyetin ilanıyla yeni rejime ve işleyişe sorunsuz bir şekilde entegre olmaya çalışırken, yabancıların onları kışkırtarak kullanma çalışmaları devam etmiştir. II. Dünya Savaşı'nda yayılcı bir politika izleyen Sovyetler Birliği, Türkiye üzerindeki geleneksel politikasını tekrar devreye sokmuştur. İngiltere ve ABD, Türkiye'yi San Francisco Konferansı'na davet edince Sovyetler, boğazların kontrolünü ele geçirmek ve Doğu Anadolu Bölgesi'ni ilhak etmek için Ermenileri tekrar sahaya sürerek, San Francisco'da Türkiye üzerinde baskı kurmaya çalışmıştır. Amerikan Ermeni Ulusal Komitesi'nin konferansa sunmuş olduğu bildiriyle Türkiye'yi baskıcı ve Ermenilere zulmeden bir ülke olarak dünya devletlerine lanse etmesi, Sovyetler'in Türkiye'yi siyasi baskı altına alıp, uluslararası camiada yalnızlaştırarak taviz koparma çabasının bir neticesiydi.

Anahtar Kelimeler: Sovyetler, San Francisco, Amerikan Ermeni Ulusal Komitesi

Abstract: Russia has used Armenians to put political pressure and pull off concessions from Turkey since the 19th century. It used Armenian militia and agents to facilitate the invasion of Anatolia during WWII. Although the Armenians had expected to establish a state with the Armistice of Mudros and the Treaty of Sevres, their expectations fell through with the Lausanne Peace Treaty. While Armenians tried to integrate into the Republic of Turkish, the efforts of foreigners to use them continued. The Soviets pursued an expansionist policy during WWII and revived its traditional policy against Turkey. When the UK and US invited Turkey to the San Francisco Conference, the Soviets tried to put pressure on Turkey by using Armenians to seize control of the Turkish Straits and annex Eastern Anatolia. American Armenian National Committee's memorandum to the conference presented Turkey as it was currently persecuting the Armenians. The Soviets' used this memorandum to put political pressure and get concessions from Turkey.

Keywords: Soviets, San Francisco, American Armenian National Committee

GİRİŞ

Ermenilerin ve Rusların siyasi bir ajandayla birbirine yakınlaşması I. Petro ve II. Katerina dönemlerinde Kafkasya'ya girmeleriyle başlamıştır. Bu yakınlaşma, I. Dünya Savaşı'na kadar giderek artmış ve Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne saldırısına kadar varmıştır. Söz konusu yakınlaşmada iki tarafın da Osmanlı Devleti üzerinde kurduğu

* Dr., Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü, Ordu / TÜRKİYE. hakangungor490@gmail.com,
orcid.org/0000-0002-8282-5481, Gönderim tarihi: 05.02.2021 / Kabul tarihi: 28.05.2021

gelecek planları ve menfaatleri yatmaktadır. Ruslar, Ermenileri kullanarak Anadolu topraklarından rahat bir şekilde geçip güneye inmeyi planlarken, Ermeniler ise Rusya'nın askeri desteğini arkasına alarak Doğu Anadolu Bölgesi'ni de içine alacak şekilde bağımsız bir Ermenistan Devleti kurmanın peşindeydi (Yıldırım 1990: 30).

Rusya, 2. Dünya Savaşı'nı bir fırsat bilerek Türkiye zerindeki geleneksel politikasını canlandırmak istemiştir. Bu amaçla dünyadaki bütün Ermenilerin Sovyet Ermenistan'ına göç etmesi gerektiğini iddia ederek, Türkiye'yi de içine alan planlı propagandalara girişmiştir. Sovyetler bu propagandalarla ileride bugünkü Ermenistan'ın Ermeni nüfusu için küçük geldiğini iddia edip, Doğu Anadolu'dan toprak talebinde bulunmak için zemin hazırlıyordu. Nitekim 2. Dünya Savaşı sonunda gerçekleştirilen konferanslarda Kars ve Ardahan başta olmak üzere bölgedeki vilayetlerin Sovyetler Birliği'ne ilhakını talep etmiş, gerekçe olarak da Ermeni nüfusunu ve tarihsel olarak Doğu Anadolu'nun Ermeni "Ata toprağı" olduğunu ileri sürmüştür (Uras 1987: LXXV).

Sovyetler Birliği, bu ilhak taleplerini San Francisco'da yapılan ilk Birleşmiş Milletler toplantısında dile getirmiştir. Ayrıca Türkiye üzerinde bir politik baskı oluşturmak için Ermenilerin konferansa bir bildirgeyle taleplerini sunmalarını sağlamıştır. Ruslar, Türkiye zerindeki taleplerini daha da genişleterek Berlin'de yapılan Potsdam Konferansı'nda tekrar İngiltere'nin ve ABD'nin dikkatini bu konu üzerine çekmeye çalıştı. Lozan Antlaşması'ndan sonra Ermeni Meselesi'nin tekrar uluslararası bir mesele haline getirilme çabasının amacı politik baskılarla Türkiye'den taviz koparmaktı. Bu alışmada, Rusların ve Ermenilerin Doğu Anadolu'dan toprak koparma, Boğazlar Meselesi ve Türkiye'deki Ermeni azınlığın durumu gibi konular hakkında Türkiye'yi San Francisco ve daha sonra Potsdam konferanslarında zor duruma düşürme ve sıkıştırma çabaları ele alınmıştır. Ayrıca bu alandaki boşluğun doldurulması hedeflenmekle birlikte Ermeni Meselesi'nin hala en kritik dönemlerde politik bir malzeme olarak Türkiye'nin önüne nasıl konulduğu ortaya konulmuştur.

AYRILIK YOLUNDA OSMANLI ERMENİLERİ

Rusya, Ermenileri bağımsız bir devlet kurma vaadiyle çeşitli propagandalarla sürekli kullanma yoluna gitmiştir. 1806- 1812 Osmanlı-Rus savaşları sonrasında imzalanan Bükreş Antlaşması'na "*Harp esnasında Devlet-i Aliyye'ye karşı düşmanca harekette bulunan tebaanın affedilmesi*" maddesini koyarak Ermenilerin ihanetinin cezasız kalmasını sağlamakla kalmamış, onların hamisi olduğunu da göstermiştir (Kurat 2011: 51). Bununla birlikte 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar Rusların Osmanlı'ya karşı genelde galip gelmesinin nedenlerinden bir tanesi de Ermenilerin onlarla işbirliği yaparak destek vermeleriydi (Grn 1983a: 57; Sarınay 2008: 71). Rusya'nın Doğu Anadolu'daki işgallerini Ermeni subayların yanı sıra, Ermeni halkı ve din adamları da desteklemiştir (şimşir 1986: Bel. No. 51,56,116). Rusya'nın

Ayastefanos Antlaşması ve Berlin Antlaşması ile Ermeni Meselesini uluslararası bir sorun haline dönüştürmesi, Ermenileri dış güçlerin bir enstrümanı haline getirmiştir (Şimşir 1986: 22; Küçük 1984: 14; Şimşir 1989: C.II, XV). Rus bunu, şüphesiz Ermenilerin müstakil bir devlet kurma hayalini kullanarak yapmıştır.

Ermeni Meselesi uluslararası bir boyut kazanınca, Ermeni örgüt ve komitecileri 1895 yılından sonra daha sistemli ve programlı eylemler yapmaya başladılar. Bu örgütler, Anadolu'nun muhtelif yerleşim biriminde şiddet içerikli eylemleri aynı anda organize etmiştir. Taşnak ve Hınçak komitacıları, bir yandan Marsilya, Londra diğer yandan Moskova ve Batum gibi önemli kentlerde kurmuş oldukları örgütlü yapılarıyla komitacı Ermenileri Osmanlı topraklarına her noktadan özellikle denetimi zor deniz yolları ve yabancı vapur kumpanyaları üzerinden sokmaya çalıştılar. Aynı yollardan eşya-yı nariye denem ateşli silahlar ve evrak-ı muzırca yani zararlı ve kışkırtıcı neşriyatı da Osmanlı Ermenilerine ulaştırdılar (BOA. DH. MKT. 316/34; BOA. Y. PRK. BŞK. 33/80). Bu noktada yabancı devletlere ait kumpanyalar birbirleriyle rekabet halindeydi. Rus Ropit Kumpanyası'ndan başka Marsilya'da teşekkül eden Ermeni komitacıların en büyük destekçileri de Fransız Mesajeri Maritim ve Paquet Ermeni kumpanyalarıydı. Özellikle Ermeni adıyla kurulan Paquet Kumpanyası, Ermeni komitacıların en büyük destekçisiydi (Uygun 2015a: 271-78; Uygun 2016: 1348-50). Liman kentlerinden iç bölgelere dağılan komitacılar, ateşli silahların etkisiyle sadece 1895-1896 yılında Mardin, Erzincan, Van, Maraş, Erzurum, Bitlis, Muş, Diyarbakır, Trabzon, Gümüşhane, Elâzığ ve Bitlis başta olmak üzere birçok yerde eylemler düzenlenmiş ve sivil halk kışkırtılmıştır (DAGM 2008: C.II, Bel. No. 29). İsyenlar esnasında on binlerce Ermeni tebaa Rusya ve Batılı ülkelere göç etmiştir. Örneğin 1890-1900 arasında Sadece Amerika'ya göç eden Ermenilerin sayısı 12.000 civarındaydı. Keza 1890'ların sonunda Rusya'ya göç eden Ermenilerin sayısı 25.000 civarındaydı. Yoğun bir şekilde Rusya, Avrupa ve Amerika'ya göç eden Ermeniler, gelecekte Türkiye aleyhtarlığı etrafında bulunan diaspora Ermenilerini oluşturacaklardır. Büyük devletler de bu vesileyle her fırsatta bunlardan faydalanmaya devam edeceklerdir (Uygun 2015b: 148). Osmanlı idarecileri önünü bir türlü alamadıkları bu göç hareketlerini engelleyebilmek için çeşitli göç komisyonları dahi kurmuştur (BOA. A.MKT MHM, 630/19; BOA. Y. PRK. BŞK. 48/27). Rusya başta olmak üzere İngiltere ve Fransa gibi yabancı devletlerin, Osmanlı topraklarında yaşayan Hristiyan tebaanın korunması bahanesiyle Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaları, Ermeni komitecilere arzu ettikleri ortamı sağlamıştır. Ermeni komitelerinin kışkırtmaları neticesinde bu vilayetlerde çıkan çatışmalarda Müslümanlarla Ermenilerden çok sayıda ölü ve yaralı olmuştur. Bundan dolayı Osmanlı idarecileri müftü, ulema, köy muhtarları ve Ermeni ileri gelenlerini toplayarak çeşitli tedbirler almak zorunda kalmıştır (DAGM 2008: C.II, Bel. No. 29).

I. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE ERMENİ İSYANLARI

Rusya'nın desteğini alan Ermeniler, uluslararası camianın özellikle Fransa, İngiltere ve Rusya'nın daha fazla dikkatini çekmek için çeşitli giriŐimlerde bulunmuŐlardır. Çoğu zamanda bu devletlerle birlikte hareket etmişlerdir. Ermeniler, bu üç devleti bir araya getirerek Osmanlı Devleti'ni Anadolu'da ıslahat yapmaya zorladılar. Bu ıslahat talebinin en önemli kısmı ise Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput ve Sivas vilayetlerini de içine alacak Şekilde zerk bir Ermeni devletini oluŐturmaktı. zerk Ermeni bölgesinin idaresi için Avrupalı bir vali atanacaktı. Islahat projesinin görüşülmesi amacıyla 30 Haziran 1913'te büyük devletler öncülüğünde Yeniköy Konferansı toplandı. Ancak Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü ve egemenlik hakkını hiçe sayan sözde bu ıslahat teşebbüsü (Mandelstam Projesi olarak da bilinir), Almanya ile Rusya'nın ihtilafa düŐmesi ve Osmanlı'nın karşı çıkmasıyla uygulamaya konulamadı (Uras 1987: 386-96). Rusya, Doğu Anadolu'daki Ermeni projesini hayata geçirmek için Almanya'yla tekrar temasa geçmiş ve Ermeniler lehine uzlaŐma sağlamıştır. Ancak I. Dünya Savaşı'nın çıkması zerine Ermenilerin bölgede bağımsız bir devlet kurma umudu yeniden suya düşmüştür.

Ermeniler, savaşın baŐında Doğu Anadolu'daki vilayetlerde bağımsız bir Ermenistan bölgesi meydana getirmek için bölgeyi işgal niyetinde olan Rusya'ya her türlü desteği vereceklerini bildirdiler (Yıldırım 1990: 49; Uras 1987: 580-83). Bunu fırsat bilen Rusya henüz Cihan Harbi ncesinde, Ermenileri silahlandırarak ve Ermeni gönüllü alayları oluŐturarak onları Osmanlı Devleti'ne karşı isyana teŐvik etmiştir. Bu amaçla, TaŐnaksutyun Partisi başta olmak üzere birçok Ermeni rgt Türklere karşı Rus ordularını safında savaŐacak gönüllü birlikler oluŐturdu. Ermenilerin bu gönüllü birlikleri Rusya tarafından finanse ediliyordu. Örneğin arlık Rejimi savaşın baŐında Türk Ermenilerini savaşa hazırlamak, silahlandırmak ve savaş sırasında cephe gerisinde isyan çıkartmak için 242.900 ruble tahsis etmiŐti (Yıldırım 1990: 51-52).

Taşnak komitacılarının en fazla örgütlendiği noktalardan biri de Batum idi. Komitacılar, Batum zerinden Rus ve Fransız vapur kumpanyaları aracılığıyla Trabzon, Giresun, Ordu ve Samsun üzerinden i ve doğu Anadolu'ya geçiyorlardı (BOA. DH. TMIK. M. 44/78). Rusya'nın maddi ve manevi desteğiyle Doğu Anadolu'daki özellikle Muş, Erzurum, Bitlis ve Van vilayetlerindeki Ermeniler gönüllü birliklere katılmıŐlardır. I. Dünya Savaşı baŐladığıında Ermeni gönüllü birlikleri bölgede Müslüman nüfusunu yok etmek için kadın, ocuk ve erkek demeden herkesi katletmeye baŐladı. Sadece Kars ve Ardahan civarında Ermenilerce öldürülen erkek Müslüman nüfusu 30 bine ulaŐmıŐtı (Sarıay 2008: 95). Belgelere bakıldığında Ermenilerin yaptığı vahŐet, Müslümanları diri diri toprağa gömmeye kadar varmıştır. Artvin'den gelen bir telgraf vahŐeti gözler önüne seriyordu: "*Rum ve Ermeni canavarları İslamları sağ sağ gömüyorlar*" (DAGM 2008: C. IV, Bel. No. 52). Osmanlı Devleti, güvenliği sağlamak ve yapılan vahŐeti durdurmak amacıyla ilk önce 24 Nisan 1915'te çıkardığı genelgeyle Ermeni komite merkezlerini kapatmıŐ, daha sonra 27 Mayıs 1915

tarihinde “Sevk ve İskan Kanunu” çıkartmıştır. Sevk ve iskana tabi tutulan Ermenilerin can ve mal güvenliği için bütün tedbirler alınmış, buna uymayanlar sıkı yönetim mahkemelerinde cezalandırılmışlardır (DAGM 2007: VI). Fakat bu tedbirler de Ermenilerin Ruslar ile ortak hareket etmelerinin önüne geçememiştir.

Ermeni gönüllü birliklerinin isyan hareketleri ve bölgedeki Müslümanları katletmeleri, Rus ordularının Doğu Anadolu’yu işgal etmelerinin önünü açmıştır. Rus orduları, Ocak 1916’dan başlayarak Temmuz 1916’ya kadar Erzurum, Muş, Bitlis, Rize, Bayburt ve Erzincan’ı işgal ettiler. Rus işgali sırasında Rusların kontrol ve himayesindeki Ermeniler, Müslüman nüfusa karşı zulüm ve katliama devam ettiler. Jandarma Alay Kumandanlığından gönderilen raporlar ve tanıkların ifadelerinden anlaşıldığına göre Ermeni çeteleri ve Ruslar Van işgali esnasında şu zulüm ve katliamları yapmıştır:

“mahalle ve köylerde, haneleri yaktıkları, Müslümanlara akıl almaz işkenceler yaptıkları, çocukları süngüye takarak kızarttıkları, tezek yığmalarının içinde toplu olarak yaktıkları, girdikleri köylerdeki insanların tamamını öldürdükleri, genç kız ve gelinleri ise beraberinde götürdükleri, Van’ın tahliyesi esnasında gemiye binip fırtına dolayısıyla Erciş ve Adilcevaz civarında karaya yaklaşan geminin, Ermeniler tarafından abluka edilerek gemi içinde bulunan kadın ve çocuklar dahil 400 kişinin tamamının kurşunla şehit edildikleri...”(DAGM 2007: Bel. No.82).

Ermeni ve Ruslar yine Siirt, Muş, Erzurum, Bitlis vilayet merkezleri, kazalar ve köylerde Müslümanları bölgeden çıkarmak amacıyla sistemli ve planlı olarak yağma ve katliama girişmişlerdi. Buradaki katliamlar vahşice yürütülmüş, insanlar diri diri ateşe atılmış, çeşitli uzuvları kesilmiş ve dipçiklerle öldürülmüşlerdi (Sarnay 2008: 96).

II. DÜNYA SAVAŞI’NA DOĞRU ERMENİ FAALİYETLERİ

Rusya’da 1917 yılında ‘Büyük Ekim Sosyalist İhtilali’ gerçekleşince, Ruslar I. Dünya Savaşı’ndan çekildi. Bolşevikler savaşa derhal son vererek savaştıkları ülkelerle anlaşma masasına oturdular. Bu devletlerle 3 Mart 1918 günü Brest-Litovsk Barış Antlaşması imzalandı. Antlaşmaya göre, Türk-Rus sınırı 1877-78 savaşından önceki sınırlar olacak, Rus ve Ermenilerin işgal ettiği Doğu Anadolu bölgesini 6-8 hafta içinde boşaltılacak ve Ermeni çeteleri dağıtılacaktı (Gürün 2010: 1-3; Kurat 2011: 652-58, Ek No. 19). Ermeniler adına bu kararları imzalamak zorunda kalan Ruslar, gerek Brest-Litovsk Barış Antlaşması’ndan sonra ve gerekse daha sonraları Ankara Hükümeti ile müzakerelerde Ermeni Meselesini sürekli gündeme taşıyarak kendi istekleri doğrultusunda sonuçlanması için çabalamışlardır.

Rusya, bölgeyi Türklere bırakmamak için her türlü siyasi oyunlara başvurmaktan çekinmemiştir. Rus ordusu Doğu Anadolu’dan çekildikleri yerleri Ermeni milislerine terk etmiştir. Ermeniler, bölgedeki Müslüman ahaliyi katletmeye devam edince, Türk

askerleri bölgedeki Ermeni mezaliminin önüne geçmek amacıyla harekete geçmiş ve buradan silahlı Ermeni terör örgütlerini temizlemilerdir (Sarıay 2008: 96). Fakat Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918), Paris Barış Konferansı (18 Ocak 1919) ve Sevr Barış anlaşmasının (10 Ağustos 1920) tamamı Doğu Anadolu Bölgesi'nde bir Ermeni devleti kurmayı hedeflemektedir. Sevr Antlaşması'nın 88. ve 89. Maddeleri Ermenilerin yıllardır hayal ettiği devletin kurulunu gerekletiriyordu. Buna göre;

"Madde 88- Türkiye, teki mtfevik devletlerin yapmış oldukları gibi, Ermenistan'ı zgr ve bağımsız bir devlet olarak tanıdığını bildirir.

Madde 89- teki Baıtlı Yüksek Taraflar gibi, Türkiye ile Ermenistan da, Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis illerinde, Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırları saptanması iini Amerika Birleşik Devletleri Başkanının hakemliine sunmayı ve bu konudaki kararını olduğu kadar, Ermenistan'ın denize ıkıı ile sözü geçen sınıra bitişik bütün Osmanlı topraklarının askersizletirilmesine ilişkin ileri srebilecei bütün hükümleri kabul etmeyi kararlatırmılardır" (Grn 1983a: 252).

TBMM 7 Haziran 1920'de çıkardığı kanunla İstanbul Hkmeti'nin İstanbul'un işgalinden (16 Mart 1920) sonra yaptığı ve yapacağı tüm anlaşmaları hükümsüz saymıştır. Türk birlikleri Ermenilerce işgal edilen Doğu Anadolu'yu almaya başlayınca, Ermeni Dıileri Bakanı Ohanyan Rusya'dan yardım talebinde bulunmuştur (TTE, K-324/G-16/B 16 Varak 38; İleri, 18 Terin-i evvel 1336). Ruslardan beklenen yardımı alamayan Ermeni kuvvetleri mağlup edilmiş ve birçok askerleri de esir edilmiştir (TTE, K-22/G-23/B 23-10.01;TTE, K-316/G-262/B 62.001;Vakit,18 Terin-i evvel 1336). Ermenilere sulh imkanı verilmiş olmasına rağmen, *"Tanak Ermeniler ahali-i İslamiyeye tecavüz ve mezalimde ve kıtaat-ı askeriyemize mütemadiyen taarruz ve tecavüzde devam ettiklerinden"* Oltu mntikasındaki 9. Fırka Kumandanı Halid Bey'e Ermenilere darbe vurması emri verilmiştir (TTE, K-96,G-36, B-36/31a001;İleri, 20 Terin-i evvel 1336). Bununla birlikte Kzım Karabekir'in komutasındaki Türk kuvvetleri 7 Kasım 1920 günü Gümrü'ye kadar ilerleyince, kendisini tehlikede gören Erivan hkmeti bütün Türk taleplerini kabul ederek 3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması'nı imzaladı (Beyoğlu 2008: 130; Erden 2017: 104). ark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir, buradaki üstün başarılarından dolayı Feriklie (Korgeneral) yükseltilmiştir (BCA, 30-18-1-1 – 1-16-18). Böylece, Ermenilerin Anadolu toprakları üzerinde kurmayı hedeflediği devleti kurma çabası sonuçsuz kalmıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Gümrü (3 Aralık 1920), Moskova (16 Mart 1921) ve Kars antlamalarıyla (13 Ekim 1921) doğu sınırlarımızı izmi ve Ermeni Meselesini kapatmıtı (Grn 2010: 63-71; Erden 2015: 97). Ancak Ermeniler, Türk toprakları üzerinde devlet kurma hayalinden vazgeçmediler. Lozan Barış Konferansı'nı fırsat bilerek bu taleplerini yinelediler ve azınlık sorunu görüşmeleri sırasında Ermeni Meselesini tekrar gündeme getirdiler. Fakat İsmet Paşa'nın bu konudaki tavrı oldukça netti. Paa, Lozan Konferansı'nın 15-31 Aralık 1922 tarihli oturumlarında Türk toprakları üzerinde bir Ermeni devletin kurulmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca İnon, dış devletler tarafından beslenen komitelerin ortadan

kaldırılması halinde bütün medeni devletlerde olduğu gibi Ermenilerin Türkiye’de de barış ve huzur içinde yaşayabileceklerini söyleyerek ne şark vilayetlerinde ne de Kilikya’da Ermenilere verilecek bir toprak parçasının olmadığını kati bir şekilde izah etmiştir (Meray 2001: 212-13, 224-25).

Türk heyetinin bütün itirazlarına rağmen, Ermenilerin durumu 15-31 Aralık 1922 ve 3-11 Ocak 1923 tarihlerdeki oturumlarda görüşülmüş, Ermeniler için gösterilen çabalar başta İsmet Paşa ve Dr. Rıza Nur olmak üzere Türk heyetinin taviz vermemesi neticesinde sonuçsuz kalmıştır. Ermeni delegeleri, Lozan’a katılan devletlere bildirimler vererek Sevr Antlaşması, Londra Konferansı ve Paris toplantılarında Ermenilere Doğu Anadolu’dan toprak kazandırmak için kararlar alınmış olmasına rağmen, Lozan’da bu vaatlere yönelik hiçbir kararın alınmadığını ifade ettiler (Uras 1987: 732-36). Bu bildiriden anlaşılacağı üzere, Ermeniler, Doğu Anadolu’da bir devlet kurma hayallerini ve girişimlerini devam ettireceklerdi.

Mustafa Kemal, suni olarak oluşturulan bu sorunun Ermeni milletinin isteğinden çok, “*cihan kapitalistlerinin menafii-iktisadiyesine göre halledilmek istenilen mesele Kars Muahedesiyle en doğru suret-i hallini buldu*” diyerek meselenin çözüme ulaştırıldığını belirtmiştir (Atatürk 1997: C.I, 248). Ermenilerin Lozan’da istediklerini alamamaları ve II. Dünya Savaşı’nın patlak verdiği 1939 tarihine kadar genellikle Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında olumlu ilişkilerin seyretmesi, Ermeni Meselesinin uluslararası camiada tartışılmasını geçici olarak engellemiştir.

YALTA KONFERANSI

Sovyetler Birliği, 1936’da imzalanan Montreux Boğazlar Sözleşmesi’nde Türkiye’nin boğazlar üzerindeki kontrolünü desteklemesine rağmen (Meray 1976: 461-75), II. Dünya Savaşı’nın patlak vermesiyle Çarlık dönemindeki yayılmacı politikasına geri dönmüş ve boğazların kontrolünü ele geçirmek istemiştir. Avrupa’da başlayan savaş tehdidine karşı Türkiye, dostluk ve yardımlaşma antlaşmasının yapılması için Sovyetler Birliği’yle görüşmeler başlatmıştır. Ancak Sovyetler ile Nazi Almanyası arasında 23 Ağustos 1939 Saldırmazlık Paktı’nın imzalanması Türkiye’yi oldukça şaşırtmıştır. Bundan dolayı görüşmelere hız kazandırmak üzere Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, 26 Eylül 1939’da Moskova’ya gitti. Ancak Sovyetler’in yayılmacı bir politika izlemeye başlaması ve boğazlar konusunda tavizler talep etmesi, görüşmelerin sonuçsuz kalmasına neden olmuştur (Armaoğlu 2010:184-85). Sovyetler Birliği, savaş boyunca boğazlar üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için mevcut bütün unsurları kullanmıştır. Bu amaçla Sovyetler Birliği’nin lideri Josef Stalin ve Dışişleri Bakanı Vyaçeslav Molotov savaşın son yıllarında gerçekleşen Yalta, San Francisco ve Potsdam konferanslarında Türkiye’den toprak koparmaya ve Boğazlara yönelik taleplerde bulunmaya başlamıştır.

Sovyetler, Şubat 1945'te gerçekleşen Yalta Konferansı'nda Türk Boğazlarını yeniden gündeme getirmiştir. Stalin, Montreux Sözleşmesi'nin artık eskimiş olduğunu ve değişmesi gerektiğini ileri sürerek, Türkiye'nin Boğazlar vasıtasıyla Sovyetlerin gırtlığına sarılmasını artık kabul edemeyeceğini ifade etmiştir (FRUS 1955: 903). Stalin, konferansta Türkiye'ye karşı açık bir düşmanlık göstermiş ve Türkiye'yi işaret ederek Mihver Devletler'e savaş ilan etmeyenlerin San Francisco'ya davet edilmemesini talep etmiştir. Bunun üzerine İngiltere Başbakanı Churchill, Türkiye'nin Şubat 1945 sonuna kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi yönünde baskı yapmıştır (Fox 1959: 37-38). Zaten Müttefiklerin Yalta Konferansı'nda vardıkları anlaşmaya göre, yalnızca Mart 1945'e kadar Almanya'ya savaş ilan eden devletler Birleşmiş Milletler üyesi olabilirdi (Weisband 1973: 299; Güngör 2019: 188-189). Bunun üzerine TBMM 21 Şubat'ta olağanüstü toplanarak, 23 Şubat 1945 günü Mihver Devletler'e savaş ilan etmiştir (Ulus, 24 Şubat 1945; Grn 1983b: 136-38).

Yalta Konferansı'nda Boğazlar Meselesi Stalin'in isteği doğrultusunda neticelenmemiştir. Churchill'in isteği üzerine Boğazlar konusunun yeniden görüşülmesi ve Türkiye'nin de bu durumdan haberdar edilmesi kararlaştırmıştır (FRUS 1955: 903). Yalta Konferansı'ndan istediğini alamayan Stalin, yaklaşık bir ay sonra 1925 tarihli Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması'nı feshetti. Rusya bunula Türkiye üzerindeki Çarlık döneminden kalma politikasını tekrar hayata geçirmek istemiştir. Sovyetler saldırmazlık antlaşmasını feshederek, Türkiye'ye saldırmalarını engelleyecek taahhüttü böylece ortadan kaldırmıştır. Bu durum Türkiye'yi endişelendirmiş ve Sovyetlere antlaşmanın yenilenmesi için yapılacak tekliflere hazır olduğunu bildirmiştir. Stalin'in feshettiği Türk-Sovyet Dostluk Muahedesi'ne Türk basını da geniş yer vererek, antlaşmanın yürürlükte kalmasının iki devlet açısından olumlu sonuçlar doğuracağına işaret etmiştir (*Cumhuriyet*, 23 Mart 1945; Köse 2015: 250-54). Nihayetinde Sovyetler, Türkiye üzerindeki geleneksel politikalarını Haziran 1945'te açığa vurarak, Boğazlarda Sovyetlere s verilmesini ve Kars ve Ardahan bölgelerini talep etmiştir (Armaoğlu 2010:214-15).

SAN FRANCISCO KONFERANSI

Birleşmiş Milletler'inin kurulduğu uluslararası toplantı olan San Francisco Konferansı 25 Nisan-26 Haziran 1945 tarihleri arasında gerçekleşti. ABD ve İngiltere başta olmak üzere müttefiklerin siyasi hedeflerini gerçekleştirecek olan dünya çapındaki bu örgütün temel ilkeleri 1944'teki Dumbarton Oaks Konferansı'nda önerilmiştir (Gönlübol 1958: 176-77). Ancak Konferansın toplanma yeri, tarihi ve kimlerin katılacağı hususundaki detaylar 1945'teki Yalta Konferansı'nda görüşülmüştür. Sovyetler Birliği, konferansta her ne kadar Türkiye'nin üyeliğini engellemeye çalışmışsa da Türk Hkmeti 23 Şubat 1945 günü Mihver Devletlere savaş ilan ettiği için konferansa davet edilen ülkeler arasında yerini almıştır.

Konferansa 46 ülkeden delegasyon katıldı. Konferansı sözde dört büyüklerin dışişleri bakanları yönetti: ABD Dışişleri Bakanı Stettinius, İngiltere'den Eden, SSCB'den Molotov ve Çin'den Soong. San Francisco Konferansı, tarihteki en önemli toplantılardan biri olmakla kalmayıp, belki de şimdiye kadarki en büyük uluslararası toplantıydı. San Francisco'da 25 Nisan 1945 tarihinde toplanacak olan Birleşmiş Milletler Konferansı'na Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti adına Baş Murahhas olarak Trabzon Milletvekili ve Dışişleri Bakanı Hasan Saka ve İkinci Murahhas Washington Büyük Elçisi Hüseyin Ragıp Baydur olmak üzere geniş bir heyet gönderildi (BCA., 30-18-1-2, 107- 106 – 9).

Türkiye adına söz alan Hasan Saka, "*Türkiye'nin bütün milli ve harici siyaseti, içeride barış, dışarıda barış esasını bir umde haline koyan milli misak'tan doğmaktadır*" diyerek Türk milletinin dünya barışına katkı sağlamak için hazır olduğunu göstermişti (Akşam, 3 Mayıs 1945). Nitekim Türk Hükümeti daha önce Milletler Cemiyeti'ne iştirak etmiş, dünya müşterek güvenliğinin iflası üzerine II. Dünya Savaşı çıkmadan barışı savunanların safında yer alacağını tarafsızlık politikasını takip ederek göstermiştir. Böylece Türk Murahhas Heyeti, Birleşmiş Milletlerin barış ve güvenlik çalışmalarının Türk politikasıyla aynı doğrultuda olduğunu ve bu çalışmalara önemli katkılar sağlayabileceğini ifade etmiştir. Ancak Türkiye'nin bu barışçıl politikasının aksine Sovyetler Birliği, konferansı yayımlacı ve emperyalist politikalarını gerçekleştirmenin bir zemini olarak görmüştür.

Sovyetler Birliği, San Francisco Konferansı'ndan önce Montreux Sözleşmesi'nin ve doğu sınırının yeniden düzenlenmesi gerektiğini teklif etmiştir. Sovyetlerle ilişkileri düzeltme gayesinde olan Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Molotov ile San Francisco'da 7 Mayıs 1945'te görüşmüş ve Türk Hükümeti'nin diplomatik müzakerelere açık olduğunu göstermiştir. Molotov, bu görüşmede her ne kadar hazır olmadıklarını dile getirse de daha sonra bildirdiği talepleri yine Boğazlar, Montreux Sözleşmesi ve doğu sınırı konusunda Sovyetler lehine düzenlemeler yapılması yönündeydi (Erkin 1968: 251-252; Oran 2002: 502).

Sovyetler, Çarlık dönemi siyasetine dönerek Ermeniler üzerinden Türkiye'ye baskı uygulamaya çalışmıştır. Ermenilerin buldukları alana sığmadığını iddia eden Ruslar, Doğu Anadolu'dan toprak talebinde bulunmuştur. Bu amaçla ABD'deki Ermeni diasporası Kars ve Ardahan'ı tıpkı Lozan Antlaşması'nın görüşmeleri sürecinde olduğu gibi San Francisco Konferansı esnasında da talep etmiştir (Cumhuriyet, 22 Temmuz 1945; Köse 2015: 258). Rusya'nın Yalta Konferansı'ndan beri Türkiye'den toprak talep etmesi ve bunu gerçekleştirmek için Ermeni diasporasını harekete geçirmesi, Türk-Sovyet ilişkilerini derinden sarsmıştır.

Sovyetler, San Francisco Konferansı başladıktan sonra Amerikan Ermeni Ulusal Komitesi'ni (Armenian National Committee of America) harekete geçirmiştir. Ermeni Ulusal Komitesi de Birleşmiş Milletler San Francisco Konferansı'na (UNCIO) bir bildiri sunarak Türkiye'deki Ermeni azınlığın zulme uğradığını ve SSCB'nin Ermeniler için

Türkiye'den daha güvenli bir sgnak olduğu ifade etti (NARA, 867.4016: 10 Mayıs 1945- 12 Mayıs 1945). Türk-Sovyet ilişkilerinin gergin olduğu bir dönemde Ermenilerce bu tür açıklamaların yapılması, Türk Hkmeti ve kamuoyu tarafından pek hoş karşılanmamıştır. Ermeni cemaati ve Türk milleti arasında bir gerginliğin ortaya çıkması ihtimaline karşı, ABD Ankara Büyükelçiliği, Dışışleri Bakanlığı'na Ermenilerin Türkiye'de zulme maruz kalmadıklarına dair bir açıklama yapmasını önermiştir. ABD Büyükelçiliği, Ermeni Ulusal Komitesi'nin gerçek dışı bildirisinin ABD Hkmeti tarafından düzeltilmesini teklif etmekle beraber, bu bildirin neden konferansa sunulduğunun araştırılmasını da önermiştir (NARA, 867.4016:12 Mayıs 1945). Elbette Ermenilerin bu hareketi, Sovyetlerin Türkiye'deki sınır uçlarına dokunarak konferansta imtiyaz koparma çabası olarak yorumlanabilir.

Ermeni Ulusal Komitesi'nin konferansa sunduğu ve Türklerin Ermenilere zulmettiğini savunan bildiri dönemin gerçekliğini yanstmaktan ziyade tarihi iddialarından ibaretti. Bu durumun farkında olan ABD Dışışleri Bakanlığı, ABD Ankara Büyükelçiliği'ne gönderdiği telgrafta, temelsiz olan bu tür bildirilerin bir daha tekrarlanmayacağı ve UNCIO tarafından dikkate alınmayacağını yazmıştır. ABD İstihbarat Teşkilatı olan OSS'un (şimdiki CIA) yaptėı araştırmalar neticesinde ABD'deki Ermeni Ulusal Komitesi yelerinin Taşnak Cemiyeti'nden olduğu tespit edilmiştir. OSS raporlarına göre Taşnak Cemiyeti tarafından yönlendirilen Amerikan Ermeni Ulusal Komite yelerinin sayısı yaklaşık 100.000 olup, bunlar Doğu Anadolu'nun Ermenistan'a verilmesi konusunda ortak hareket ediyorlardı (NARA, 867.4016: 24 Mayıs 1945).

TÜRK ERMENİ BASINININ VE CEMAATİNİN BİLDİRİYE TEPKİSİ

Ermeni Ulusal Komitesi'nin UNCIO'daki bildirisine en büyük tepkilerden bir tanesi Türkiye'deki Ermenilerden ve Türk basınından gelmiştir. Ermeni Komitesi, konferansa sunduğu bildirgede Türkiye'deki Ermeni azınlığının Sovyetlere gönderilerek yok olma tehlikesinden kurtarılabilceğini ifade etmiştir. Ermenilerin bu iddia ve istekleri Türk basını tarafından çok sert bir dille eleştirilmiştir. Bu iddiaların asılsız olduğunu ortaya koyan başlıca gazeteler *Cumhuriyet*, *Vatan* ve *Tasvir*'di. Bu gazeteler bildirgeyle ilgili olarak İstanbul Ermeni Topluluğu'nun çeşitli üyeleriyle röportaj yapmıştır. İstanbul Ermenileri, röportajlarında genel itibariyle siyasi emellerle irtibatlarının olmadığını vurgulamışlardır. Türkiye'deki Ermeni ruhani lideri olan Ermeni Patriği Aslanyan röportaj verenlerin başında gelmiştir. *Cumhuriyet*'e verdiği röportajda konferanstaki bildirgenin siyasi nitelik tařıdėını söyleyen Aslanyan, Ermenilerin tam bir din özgürlüğüne ve bütün Türk vatandaşlarıyla eşit haklara sahip olduğunu ifade etmiştir. Aslanyan, Türkiye'deki Ermenilerin yok edilme tehlikesiyle karşı karşıya olduğu iddiasını ise saçma olarak nitelendirmiştir (*Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1945).

İstanbul'da Ermenice yayınlanan *Jamanak Gazetesi* ve *Marmara Gazetesi* de Ermeni Ulusal Komitesi tarafından sunulan bildirgenin gerçeği yansıtmayan bir saçmalık olduğunu, din ve ırk farkı olmadan Ermenilerin Türkiye'deki yasalardan eşit şekilde yararlandığını yazmıştır. Bu gazetelerden alıntı yapan *Cumhuriyet* ve *Tasvir*, Türkiye'deki Ermenilerin siyasetle ilgilenmediklerinden bu rapora çok şaşırduklarını ve geçmişten aldıkları derslerden dolayı dost ve düşmanlarını iyi tanıdıklarını yazmıştır. Türkiye'deki Ermeni gazetelerine göre UNCIO'daki bildirgeyi verenlerin amacı, Türkiye'deki Ermenilerin huzur ortamını bozmaktır (*Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1945; *Tasvir*, 11-12 Mayıs 1945).

İstanbul'da yaşayan önde gelen Ermeni kanaat liderleri de bu bildirgeye karşı kayıtsız kalmamış, kendi fikirlerini açıkça beyan etmişlerdir. İstanbul Yeşilköy'deki Gramofon Fabrikası'nın sahibi olan Vahram Gesaryan ve tüccar olan Leon Kasabyan bildirgeye tepki göstererek bunun mantıklı bir izahının olmadığını, "bu ülkede Arap, Çerkez, Laz sorunu var mı ki Ermeni sorunu da olsun? Biz hepimiz Türk'üz, eğer buradan memnun olmayan varsa da çekip gidebilir" diyerek düşüncelerini ifade etmişlerdir (*Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1945). İş dünyasının yanı sıra hizmet ve eğitim sektöründe faaliyet gösteren Ermenilerde tepkilerini ortaya koymuşlardır.

Ermeni Hastanesi doktoru ve Yönetim Kurulu Başkanı Peştemalci'de duruma tepkisini şöyle göstermiş: "...doğduğum ve büyüdüğüm ülkeye hizmet etmek beni gururlandırıyor. Başka bir ülkeye gitmek hiç aklımdan geçmedi. Bu ülkenin zenginliğini de acısını da yaşadık. Avrupa'ya birçok kez giden arkadaşlarımız oldu ve her seferinde de geri döndüler. Bu ülkeden memnun olmasaydık uzun zaman önce buraları terk etmiştik." Türkiye'deki sayılı Ermeni okulundan biri olan Pangaltı Lycee'nin müdürü Kürkçiyân da tepkisini dile getirmiştir. Kürkçiyân, bunun TürkErmeni azınlığının bir girişimi olmadığını, Türkiye üzerinde emelleri olan ve dışarıda yaşayanların planladığı bir eylem olduğuna inandığını, "Ermeniler; kültürleri, geçmişleri, gelenekleri, hatta aile teşkilatları ile Türkiye Cumhuriyeti hükümetine ve rejimine çok bağlıdır. Ermeniler, böyle hayaller peşinden koşmaz. Türkiye'deki Ermenilerin tamamı en az benim kadar bu rahatsız edici rapordan utanç duymaktadırlar. Bu rapor, Türkiye'deki Ermenilerin rahat hayatını kıskanan ahlaksız kişilerin saçma iddialarından oluşmaktadır" diyerek tepkisini göstermiştir (*Vatan*, 10 Mayıs 1945; *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1945).¹

Ermeni Ulusal Komitesi'nin UNCIO'da sunduğu bildiriye, bizzat Türkiye'de yaşayan Ermeniler tarafından ciddiye alınmadığı gibi, şiddetli şekilde eleştirilmiş hatta alay konusu bile olmuştur. Türkiye'de yaşayan Ermeniler de diğer bütün Türk vatandaşları gibi Anayasa'nın vermiş olduğu hak ve hürriyetler çerçevesinde yaşadıklarını basın ve yayın yoluyla ifade etmişlerdir. Zaten Ermeni Ulusal Komitesi, Türk Ermeni azınlığın temsil yetkisine sahip olmadığı için onlar adına herhangi bir talepte bulunmazdı. Türkiye'deki Ermeniler de Türk vatandaşları olduğundan, San

¹ Kürkçiyân'ın röportajı ve diğer Ermenilerin tutumlarını Ermeni gazeteleri olan *Jamanak* ve *Marmara* yayınladı. *Vatan* gazetesi de bu gazetelerden alıntı yaparak 10 Mayıs 1945'te bunları yayımlayarak okuyucularına aktardı.

Francisco'da onları temsil edecek ve onların adına konuşabilecek tek yetkili kişi Türkiye'yi de temsil eden Dışışleri Bakanı Hasan Saka'ydı.

Ermeniler, Türklerin sahip olduğu tüm haklara sahip olduklarını ve San Francisco'da Türkler tarafından temsil edildiklerini basın yoluyla dünyaya duyurmuştur (*Vatan*, 10 Mayıs 1945). Ermeni Cemaati'nin Meclis Başkanı ve Türk Ordusu Tabipleri Yedek Subayı (yüzbaşı) Dr. Andre Vahram UNCIO'daki eylemi eleştirmiştir:

“Ermeni Ulusal Komitesi nedir? Böyle bir komitenin varlığından bile haberimiz yok. İkinci olarak, Türkiye'deki Ermeniler adına konuşmayı ve bizim adımıza başvuruda bulunma veya işlem yapma yetkisini kendilerinde nasıl buluyor veya nereden alıyorlar? Kişisel olarak böyle bir haberin gazetelerde yayımlanmasını ve ülkede yayılmasını bile gereksiz buluyorum. Bizim bir şikâyet veya talebimiz olursa bunu Ankara'ya iletiriz, San Francisco'ya değil, çünkü Türkiye hepimize bu hakkı verdi. Kişisel olarak bugüne kadar benim ne zaman şikâyet ve taleplerim olduysa bütün diğer Türk vatandaşları gibi bunu yetkililere bildirdim. Ermeniler olarak kamuoyunun kafasını karıştırmaya yönelik atılan bu adıma karşı durmalıyız” (*Jamanak ve Marmara*, 11 Mayıs 1945; NARA, 867.4016).

Türkiye'deki Ermeni cemaatinin dini vecibelerini sorunsuz ve zgr bir şekilde yerine getirdiklerini ifade eden Ermeni Patrikliği Patrik Vekili Kevork Aslanyan (ksz 2015: 41-62) ise şunları söyledi: *“Hep huzur içinde çalıştık ve dua ettik. Ermeni yurttaşlar her zaman barışçıl bir ortamda kiliseye giderler, dini vazifelerini yaparlar, güvenlik ve huzur içinde günlük işlerine ve ailelerine dönerler”* dedi (*Jamanak ve Marmara*, 11 Mayıs 1945; NARA, 867.4016). *Tasvir* gazetesi de yukarıdakilere ilaveten bu ifadelerin Türkiye'deki Ermenilerin ortak duygu ve düşünceleri olduğunu, Türkiye Ermenileri gibi dünyanın da bu ilginç talebe gldğnn altını çizmiştir. Ermeni yurtseverler gibi Türk milleti de bu saçma önergeyi dikkate almadığını yazmıştır (*Tasvir*, 11 Mayıs 1945).

POTSDAM KONFERANSI

II. Dünya Savaşı'ndan sonra büyük gler, Berlin'de dünyanın barışını ve güvenliğini şekillendirmek için 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında tekrar bir araya gelmiştir (FRUS 1960: IX-XII). Berlin'de gerçekleşen Potsdam Konferansı, Türk-Sovyet ilişkilerinin çok gergin ve kritik olduğu bir dönemde yapılmıştır. San Francisco Konferansı'ndan ve Ermenilerden umduğunu bulamayan Sovyetler Birliği, Potsdam Konferansı'nda daha saldırgan ve emperyalist bir politika gütmüştür.

Sovyet Birliği'nin konferanstaki hedeflerinden biri Türkiye'den toprak koparmak ve boğazlarda kontrolü sağlamak olmuştur. Sovyet heyeti bu amaçla Kars ve Ardahan'ın kendilerine verilmesini ve boğazlarda s talep edince, İngiltere Başbakanı Churchill, bu talepleri kabul etmemiş, bu konuyla ilgili ABD ve İngiltere'nin görüşü alınarak bir karar verilmesi gerektiğini söylemiştir. Sovyet Dışışleri Bakanı Molotov

ise Türkiye ile Rusya arasında geçmişten beri antlaşmalar yapıldığını, Türkiye'nin Çarlık Rusya'sı ile 1805 ve 1833'te de benzer nitelikte antlaşmalar imzaladığını ve görüşmenin Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında gerçekleşmesi gerektiğini söylemiştir. Ancak Churchill, Türkiye'ye Sovyet taleplerini kabul etmesi için baskı yapamayacağını ve Montreux Sözleşmesi'nin yeniden düzenlenmesine sıcak bakmadığını ifade etmiştir. Bunun üzerine Potsdam Konferansı'nda ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin bu konulardaki görüşlerini ayrı ayrı Türkiye'ye bildirmeleri kararlaştırılmıştır (FRUS 1960: 258-59). Sovyetler, bu konferanslarda sadece Türkiye'den toprak talep etmenin yanında Boğazlarda üs kurmak isteyerek Türkiye'nin en stratejik noktalarına da yerleşmek istemiş ve egemenlik haklarını ihlal etme teşebbüsünde de bulunmuştur. Sovyetlerin bu yayılcı ve emperyalist politikasını gerçekleştirmesine ne Türkiye ne de İngiltere ve ABD müsaade etmemiştir. SSCB bu taleplerini gerçekleştirmek için asırlardan beri kullandığı Ermenileri San Francisco Konferansı'ndan sonra Berlin'de toplanacak olan Potsdam Konferansı'nda da Türkiye'ye karşı ABD'nin desteğini almak için tekrar harekete geçirmiştir. Ermeni Ulusal Komitesi, konferanstan önce sözde Ermeni Meselesi'nin çözülmesi için Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Harry S. Truman'a bir mektup göndermiştir.

Ermeni Ulusal Komitesi Başkanı Dr. A. Alichanian tarafından bizzat kaleme alınan bu mektup, Türklerin yapmış oldukları sözde vahşetleri, sistematik katliamları, Ermeni tehcirinin öyküsünü, Ermeni halkının Türk tiranlığından kurtulma mücadelesini ve Ermeni askerlerinin I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı sırasında müttefik devletlere katkılarını yazmıştır. Ayrıca mektup, Türkiye'nin I. Dünya Savaşı'ndan beri Ermenileri planlı bir şekilde sınır dışı ederek ve topluca öldürerek Ermeni azınlık sorununu çözmeye yönelik bir politika izlediğini iddia etmiştir. Osmanlı'da yaşayan 3 milyon Ermeni'nin 1.5 milyonun öldürüldüğü, 500 bininin Rusya'ya kaçtığını ve 1 milyonunun Suriye, Lübnan ve diğer Akdeniz ülkelerine sürgün edildiğini tarihsel gerçeklikten uzak ve siyasi bir propaganda güderek yazmıştır. Alichanian, asıl amacını ise mektubun sonuna doğru dile getirmiş, Başkan Truman'dan Kars, Ardahan ve diğer Türk vilayetlerinin Ermeni Sovyet Cumhuriyeti'ne ilhakını istemiştir (NARA, 867.4016: 7 Temmuz 1945). Mektup, Ermenilerin geleceğini açıkça Rusların hakimiyeti altında görmüştür. Mektup, bu isteklerinin Sevri Antlaşması'yla gerçekleşmesi mümkünken; Türkler tarafından izin verilmediğini ve bu nedenle Berlin'deki konferansta Doğu Anadolu Bölgesi'nin Ruslar ve Ermeniler lehine düzeltilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Potsdam Konferansı'ndan yaklaşık dört ay sonra 25 Kasım 1945 tarihinde ABD'nin Akron, Ohio Eyaleti'nde Amerikalı Ermeniler tekrar bir araya gelerek Türkiye'deki Ermeniler için sözde adalet talebinde bulunmuştur. Amerikalı Ermeniler, ABD Başkanı Wilson'ın I. Dünya Savaşı'ndan sonra toprak talepleri için formüle ettiği planının Ermenistan adına uygulanmasını talep etmiştir. Böylece Avrupa ve Orta Doğu'daki savaş mağduru Ermeni mülteciler, Türkiye tarafından sözde zorla alınan ve Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne ilhak edilmesi gereken tarihi

Ermenistan'ın büyük bir bölümünü oluşturan topraklara kavuşacaklardı (NARA, 867.4016: 27 Kasım 1945). Amerikalı Ermenilerin, Sovyetler ve Taşnak cemiyeti tarafından bu Şekilde yönlendirilmeleri ve propagandalarını arttırmaları zerine ABD Ankara Konsolosluk Sekreteri Stuart W. Rockwell, Türkiye'deki Ermenilerin durumuna ilişkin bir raporu ABD Dışışleri Bakanlığı'na gönderdi.

Rockwell'in raporu, Sovyet Rusya'nın Türkiye'deki Ermenilerin Ermeni Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne gücünü teşvik eden politikasına yönelik tutumunu aklamaktadır. Rockwell'e göre Türkiye'deki köklü Ermeniler iyi durumdayken, buradaki bazı Ermenilerin arzusu kendileri için değilse de en azından çocukları için vatandaşlık haklarından yararlanabilecekleri ve kendilerine ait diyebilecekleri bir toprağa sahip olmaktır. Bazıları Sovyet Ermenistan'ı bu topraklar olarak görüyorken; diğerleri, Türkiye'deki demokrasinin gelişmesiyle birlikte Ermenilere Őüpheyle bakılmayacağı ve Türkiye'yi gerçek bir vatan olarak görebileceklerine inandığını yazmıştır (NARA, 867.4016: 3 Aralık 1946).

Türk siyaseti ya da yönetimi, Ermenilerin I. Dünya Savaşı'nda kendilerine karşı faaliyetlerini hatırladığından onlara kuşkuyla yaklaşmıştır. Nitekim bu kuşkularında da haklıydılar, Ermeniler yukarıda da ifade edildiği üzere Rusların Doğu Anadolu'yu işgalini kolaylaştırmak üzere Türk vatandaşlarına ve köylerine saldırmış ve hatta Rus ordularıyla birlikte Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmıştır. Yüzyıllarca Türk toplumuyla beraber yaşamalarına ve Türkiye'de doğmuş olmalarına rağmen milliyetçilik akımının başladığı 1800'n ilk yıllarından savaş dönemine kadar Türkleri düşman olarak görmüşlerdir. Türklerin Ermenilere karşı olan Őphesinin devam etmesinin bir başka nedeni de Rusların Türkiye'deki Ermenileri kolaylıkla ajan olarak işe almalarıydı. Bu durum sadece I. Dünya Savaşı dönemiyle sınırlı kalmamıştır, Ermeniler ajanlık faaliyetine cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Örneğin Ermeni kanaat liderlerinden biri 1946 tarihinde, ABD Ankara Konsolosluk sekreteri Stuart W. Rockwell'e Türkiye'deki 100 kadar Ermeni'nin Türklere karşı öfkelerinin esiri olduklarını ve Sovyet propaganda ile aldatıldığını ifade etmiştir. Bunların, Rusya'nın maaşlı ajanları olduğunu ve Türkiye'nin dengesini bozacak Şekilde hesaplanan söylentileri yaymaya ve bilgi toplamaya çalıştığını üzülerek ifade etmiştir. Bu yüzden Rockwell'e göre Türk istihbarat teşkilatı tüm Ermenileri potansiyel Sovyet ajanları olarak grmştir (NARA, 867.4016: 3 Aralık 1946).

Ruslar, Türkiye'deki Ermenilerden kendi lehine çalışacakları belirlemek için çeşitli yöntemlere başvurmuşlardır. Bu yöntemlerden bir tanesi Sovyet Ermenistanı'na g başvurusunun kabul edilmesi idi. Sovyet Başkonsolosluğu, Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne g başvurularının kabul edileceğini Aralık 1945 tarihinde aklamıştır. 1946 yılına kadar devam eden bu başvurular, İstanbul Ermenileri başta olmak üzere farklı Őehirlerdeki Ermeniler arasında büyük bir heyecanla karşılanmıştır. Rusya'nın propaganda ve casusluk faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olan bazı Ermeniler bu başvurulara engel olmaya çalışmıştır. Ermeni Katolik Kilisesi Piskoposu,

cemaatini göç etmekten caydırmak için elinden geleni yapmaya çalışmıştır. Köklü Ermeniler Türkiye’de kalmayı tercih ederken, kayıt yaptırınların çoğu macera peşinde koşarlardı. Ancak Rusya, bu yöntemle Türkiye’den memnun olmayan Ermenilerin isim listesini ele geçirmeyi hedeflemiş ve bu noktada oldukça başarılı olmuştur (NARA, 867.4016: 3 Aralık 1946). Aslında Türkiye’nin de korktuğu buydu, çünkü Ruslar bunları kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirebilir ve ülkeyi rahatça karıştırabilirdi.

Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’ne gitme fikri bazı Ermenilere cazip gelmiştir. Görünüşte, Ermenilerin kendilerine ait bir toprağı olacaktı, özellikle Rusların Ermenilere geniş bir dini özgürlük tanıdığı söylentileri Ermeniler arasında yayılmıştı. Birçok Ermeni, Komünist rejimin uzun yaşamayacağı ve Sovyet Ermenistanı’na yerleştiklerinde geleceklerini inşa etmeye başlayabilecekleri üzerine spekülasyon yapıyorlardı. Ancak Erivan’dan gelen çelişkili raporlar ve konsolosluga göç için kayıt yaptırınlar için bir Sovyet gemisinin İstanbul’a bir türlü gönderilmemesi Rusların Ermenileri kullandıkları hissiyatını doğurdu. Bununla birlikte nispeten varlıklı ve geleneksel Ermenilerin komünizmden hoşnutsuzluğu, Ermeni piskoposlarının göçe karşı çıkmaları, Sovyet Konsolosluga’na kaydolan Ermenilere karşı Türklerin misilleme korkusu ve Sovyet Ermenistan’ındaki mevcut koşulların belirsizliği Türk Ermenilerini iyice köşeye sıkıştırmıştı. Bütün bunlar Ermenilerin zihninde şüphe ve belirsizlik oluşturmaktaydı. Ruslar bir gemi gönderse ve göçü başlatsa belki bu şüphe ve belirsizlikler kısmen de olsa kalkabilirdi. Ama bunlar olmadığı için, Ermeniler geçmişte olduğu gibi tekrar aldatıldığını ve Ruslara güvenmemeleri gerektiğini 1947’nin sonlarına doğru bir kez daha anladılar.

SONUÇ

Rusya, Anadolu’daki konsolosları vasıtasıyla Osmanlı üzerindeki geleneksel politikasını sürdürmek için Ermenileri kendi çıkarları için kullanmıştır. Hatta, Rusya’nın Erzurum ve Bitlis başkonsoloslarının Ermenileri Osmanlı vatandaşlığından çıkmaları konusunda ikna ettiği ve Rus vatandaşlığına geçmeleri karşılığında hane başına para verdiği belgelere yansımıştır. Çarlık rejiminin izlediğı bu politikanın benzerini Sovyetler Birliğı’nin yıllar sonra II. Dünya Savaşı döneminde tekrarladığı ve Ermenileri Sovyetler Birliğı’ne göç ettirmeye çalıştığı görülmektedir.

Ermeniler, bağımsızlıklarına kavuşmanın yolunu Doğı Anadolu’nun Ruslar tarafından işgal ve kontrol edilmesinde buluyorlardı. Bu amaçla, Rusya ve SSCB ile işbirliğı yapmaktan çekinmemişlerdir. Rusya ise Türkiye üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için tarihsel süreçte Ermeni Meselesi’ni uluslararası bir sorun haline getirmiştir. Yalta, San Francisco ve Potsdam konferanslarını emellerini gerçekleştirmek için birer mecra olarak gören Sovyetler Birliğı’nin, Türkler ile eşit hak ve hukuka sahip olan Ermenileri kullanma teşebbüsü geçmişte olduğu gibi işe

yaramamış, bizatihi Türk Ermenileri tarafından asılsız ve saçma bulunmuştur. Ancak, Türkiye, geçmişten aldığı derslerden dolayı Ermeni Meselesi konusunda oldukça temkinli ve dikkatli davranmıştır.

Türkiye, Sovyetler'in Türk topraklarında hak iddia ettiği bir dönemde Ermenilerin faaliyetlerine her zamankinden daha fazla dikkat etmişti. Diasporadaki Ermenilerin Türkiye'ye karşı başlattıkları propaganda, giriştikleri düşmanca tavır ve Sovyetlerin toprak taleplerini desteklemeleri Türk kamuoyunu oldukça fkelenirmiştir. Bundan dolayı Türk idareciler, Ermenilerin lke içinde halkı tahrik etmeye yönelik olası girişimlerine karşı her daim teyakkuza kalmışlardır.

KAYNAKÇA

American National Archives

- NARA, 867.4016, ABD Ankara Büyükelçiliği'nden ABD Dışışleri Bakanlığı'na, 10 Mayıs 1945.
NARA, 867.4016, ABD Ankara Büyükelçiliği'nden ABD Dışışleri Bakanlığı'na, 12 Mayıs 1945.
NARA, 867.4016, ABD Dışışleri Bakanlığı'ndan ABD Ankara Büyükelçiliği'ne, 24 Mayıs 1945.
NARA, 867.4016, Ermeni Ulusal Komitesi Başkanı Dr. A. Alichanian'dan ABD Başkanı Harry S. Truman'a Mektup, 7 Temmuz 1945.
NARA, 867.4016, Akron, Ohio Ermenilerinin ABD Dışışleri Bakanı James Byrnes'e Mektupları, 27 Kasım, 1945.
NARA, 867.4016, ABD Ankara Konsolosluk sekreteri Stuart W. Rockwell'in Türkiye'deki Ermenilerin mevcut durumuna ilişkin raporu, 3 Aralık 1946.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

- BCA, 30-18-1-1 – 1-16-18, 31.10.1920.
BCA., 30-18-1-2, 107- 106 – 9, 22.03.1945.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

- BOA. Y. PRK. BşK. 33/80, 7 Ekim 1893.
BOA. DH. MKT. 316/34, 9 Kasım 1894.
BOA. A.MKT MHM , 630/19, 7 Eylül 1896.
BOA. Y. PRK. BşK. 48/27, 11 Kasım 1896.
BOA. DH. TMIK. M. 44/78, 8 Aralık 1897.

Türk İnkılp Tarih Enstitüsü Arşiv

- TİTE, K-324/G-16/B 16 Varak 38.
TİTE, K-22/G-23/B 23-10.01.
TİTE, K-96, G-36, B-36/31a001.
TİTE, K-316/G-262/B 62.001.

Yayınlanmış Belgeler

- DAGM. (2008). *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İşyanları (1878-1895)* (Cilt I). Ankara: DAGM Yayınları.

- DAGM. (2008). *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyamları (1895-1896) (Cilt II)*. Ankara: DAGM Yayınları.
- DAGM. (2009). *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyamları (1895-1896) (Cilt IV)*. Ankara: DAGM Yayınları.
- Sımsır, B. (1989). *British Documents On Ottoman Armenians (İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri) (Vol. II)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Meray, S. L. (2001). *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar ve Belgeler (Cilt I)*. İstanbul: YKY.
- Merkezi, A. A. (1997). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Cilt I)*. Ankara: Atatürk Araştırmalar Merkezi.
- Meray, Ç. S. (1976). *Montreux Boğazlar Konferansı Tutanaklar Belgeler*. Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları No: 390.
- FRUS. (1955). *The Conference at Malta and Yalta*. Washington : Government Printing Office.
- FRUS. (1960). *The Conference of Berlin (The Potsdam Conference), 1945 (Cilt II)*. Washington: Government Printing Office.

Gazeteler

- Akşam*, 3 Mayıs 1945.
- Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Mart 1945.
- Cumhuriyet Gazetesi*, 11 Mayıs 1945.
- Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Temmuz 1945.
- İleri Gazetesi*, 18 Teşrin-i evvel 1336.
- İleri Gazetesi*, 20 Teşrin-i evvel 1336.
- Jamanak Gazetesi*, 11-12 Mayıs 1945.
- Marmara Gazetesi*, 10-11 Mayıs 1945.
- Tasvir Gazetesi*, 11-12 Mayıs 1945.
- Ulus Gazetesi*, 24 Şubat 1945.
- Vakit Gazetesi*, 18 Teşrin-i evvel 1336.
- Vatan Gazetesi*, 10 Mayıs, 1945.

Kitap ve Makaleler

- Armaoğlu, F. (2010). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995*. Ankara: Alkım Yayınevi.
- Beyoğlu, S. (2008). Sevr ve Lozan'da Ermeni Sorunu. *Gazi Akademik Bakış*, 2(3), 125-138.
- Erden, Ö. (2017). *Türkiye'nin Doğu Sınırının Oluşumu (Antlaşmalar-Protokoller-Problemler)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Erden, Ö. (2015). Türk- Ermeni İlişkileri Sürecinde Gümrü Müzakereleri (26 Kasım – 2 Aralık 1920). *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(3), 93-115.
- Erkin, F. C. (1968). *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*. Ankara: Başnur Matbaası.
- Gönlübol, M. (1958). "Birleşmiş Milletler Andlaşmasının Tadili Meselesi," *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 13 (03), 175-200.
- Güngör, H. (2019). *Turkish-American Relations in World War II: Survival of Turkish Neutrality*. Ankara: Gece Akademi.

- Grn, K. (1983). *Ermeni Dosyası*. Ankara: TTK.
- Grn, K. (1983). *Dış İlişkiler ve Türk Politikası*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Grn, K. (2010). *Türk – Sovyet İlişkileri (1920-1953)*. Ankara: TTK.
- Köse, İ. (2015). Yalta Ve Potsdam Konferansları: Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazlarında Egemenlik Paylaşım Talepleri . *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 19.
- Kurat, A. N. (2011). *Türkiye ve Rusya XVIII.Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*. Ankara: TTK.
- Küçük, C. (1984). *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı (1878-1897)*. İstanbul: İstanbul niversitesi yayınları.
- Oran, B. (2002). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Vol. I)*. İstanbul: İletişim.
- Öksüz, H. (2015). Gregoryen Ermeni Kilisesinde Patrik Seğiminin Krize Dönüşmesi ve Bunun Türk Basımı ile Amerikan Belgelerine Yansımaları. *Gazi Akademik Bakış*, 8(16), 41-62.
- Sarımay, Y. (2008). Rusya'nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918). *Gazi Akademik Bakış*, 1(2), 69-105.
- Sımsış, B. (1986). *Osmanlı Ermenileri*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Uras, E. (1987). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Uygun, S. (2015a). *Osmanlı Sularında Rekabet Mesajeri Maritim Kumpanyası 1851-1914*, İstanbul: Kitapyayınevi.
- Uygun, S. (2015b). 19. Yüzyılda Anadolu'dan İstanbul'a olan Mevsimlik Ermeni İşçi Gçleri. *History Studies*. 7(4), 137-155.
- Uygun, S. (2016). Paquet Vapur Nakliyat Kumpanyası (Compagnie de Navigation Paquet) ve Osmanlı Ermenileri. *A. . Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. (56), 1339-1363.
- Yıldırım, H. (1990). *Rus-Türk-Ermeni Muınasebetleri*. Ankara: Kök Yayınları.
- Weisband, E. (1973). *Turkish Foreign Policy 1943-1945: Small State Diplomacy and Great Power Politics*. Princeton: Princeton Press.